

JASNA GALJER

SVEUČILISTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI
HR - 10000 ZAGREB, I. LUČIĆA 3

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF ART HISTORY
HR – 10000 ZAGREB, I. LUČIĆA 3

IZVORNI ZNAJSTVENI ČLANAK

UDK 72.01:371 (091) (497.5 ZAGREB) "1959/1960"

TEHNIČKE ZNAJSTOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.04 - RAZVOJ ARHITEKTURE I URBANIZMA

I OBNOVA GRADITELJSKOG NASLIJEĀA

HUMANISTIČKE ZNAJSTOSTI / ZNAJSTOST O UMJETNOSTI

6.05.01 - POVIJEST UMJETNOSTI

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 16. 01. 2004. / 16. 03. 2004.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UDC 72.01:371 (091) (497.5 ZAGREB) "1959/1960"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.04 - DEVELOPMENT OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

AND RESTORATION OF THE BUILT HERITAGE

HUMANITIES / SCIENCE OF ART

6.05.01 - ART HISTORY

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 16. 01. 2004. / 16. 03. 2004.

ODJEL ZA UMJETNIČKU ARHITEKTURU NA AKADEMIJI LIKOVNIH UMJETNOSTI U ZAGREBU, 1959./60.

DEPARTMENT OF ARCHITECTURE AT THE ACADEMY OF FINE ARTS IN ZAGREB, 1959/60

AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI
ARHITEKTURA MODERNE
IBLER, DRAGO
STUDIJ ARHITEKTURE

ACADEMY OF FINE ARTS
MODERN ARCHITECTURE
IBLER, DRAGO
STUDY OF ARCHITECTURE

Članak analizira značenje Odjela za umjetničku arhitekturu koji je pri zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti osnovao Drago Ibler, a djelovao je akad. godine 1959./60. Na osnovi dosad neobjavljene arhivske dokumentacije historizira se i kritički vrednuje fenomen toga jedinstvenog eksperimentalnog modela s obzirom na ostale institucionalizirane oblike edukacije u području arhitekture u razdoblju pedesetih godina 20. stoljeća u Zagrebu. Težište je na kontekstualiziranju s aspekta tradicije modernizma i na usporednoj analizi teorijskih osnova i metodologije analognih primjera.

This article deals with the analysis of the Department of Architecture founded by Drago Ibler at the Academy of Fine Arts in 1959/60. This was a unique experimental model among other institutionalized educational models for architectural instruction in 1950's in Zagreb. It is here put into historical perspective and critically evaluated on the basis of up to now unpublished archive documents. The emphasis is placed on its context from the point of view of Modernism and on a comparative analysis of theoretical bases and methodology of analogous examples.

OBNOVLJENA IBLEROVA ARHITEKTONSKA ŠKOLA 1959./60. U KONTEKSTU KONTINUITETA MODERNIZMA

IBLER'S 1959/60 RENEWED SCHOOL OF ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF MODERNISM

Za razliku od Iblerove arhitektonske škole koja je između dva rata funkcionirala kao zasebni studij na zagrebačkoj Likovnoj akademiji, o njegovoj inicijativi ponovnog oživljavanja ovog odjela, koja je 1959./60. rezultirala otvaranjem odsjeka za umjetničku arhitekturu, poznato je relativno malo podataka.¹

Fenomen Iblerove arhitektonske škole na Akademiji bitan je i s aspekta kontinuiteta modernizma, posebno u segmentu promišljanja arhitekture kao kreativne djelatnosti i samosvijesti o njezinoj iznimno važnoj društvenoj ulozi. Stoga i razloge ukidanja treba potražiti u različitim sukobima interesa kojima su kvalifikacije poput elitističkog, prozapadnjačkog i „kapitalističkog” modela, nepoželjnoga u socijalističkom društvu, poslužile tek kao alibi za egzekuciju potencijalne konkurencije tehničkoj naobrazbi koja se stjecala na Arhitektonsko-građevinsko-geodetskom (AGG) fakultetu. Nakon ukidanja Akademije za primijenjenu umjetnost, koja je u prvoj polovici pedesetih predstavljala alternativu studiju arhitekture na navedenom fakultetu, u Zagrebu (odnosno Hrvatskoj) zapravo nije bilo mogućnosti za nastavak obrazovanja nakon završene Škole za primijenjenu umjetnost. Čak četvorica studenata (Cmrečki, Prtenjak, Stojanović i Turčić) na Odjelu za umjetničku arhitekturu završila su prethodno arhitektonski odjel na zagrebačkoj Školi za primijenjenu umjetnost, gdje im je predavao Juraj Ivanušić, kojega ističu kao mentora. Činje-

nica da je Ivanušić diplomirao na arhitektonskom odjelu Akademije za primijenjenu umjetnost, koja je ukinuta 1955. godine, kao i to što se dio nastavnoga programa arhitektonskog odjela ŠPU odvijao na Jezuitskom trgu,² dodatna je potvrda neposrednih utjecaja i personalnoga kontinuiteta.

Pokušaj ponovnog aktiviranja Iblerove škole, i to pod okriljem iste institucije, predstavlja stoga i nastojanje usmjereno proširivanju tadašnjih institucionaliziranih modela edukacije koji su se u segmentu oblikovanja pokazali potpuno nedostatnima.

Riječ je o eksperimentalnom modelu nastave koji u kontekstu poslijeratne obnove i reforme obrazovnog sustava ima izuzetno društveno ali i političko značenje. Međutim, poput ostalih modela koji su odbačeni jer su unutar postojećih sustava prepoznati kao potencijalna opasnost. To se, prije svega, odnosi na zagrebačku Akademiju za primijenjenu umjetnost, gdje su također osobni razlozi protagonista i njihovi sukobljeni interesi bili presudni za njezino ukidanje, dok su politički razlozi poslužili kao dobar alibi. Naime, intenziviranje visokogradnje u tome razdoblju uvjetovalo je potrebu za (bar) dva profila stručnjaka; građevinskog inženjera i arhitekta-projektanta, za edukaciju kojih je trebalo pripremiti tadašnjim društvenim potrebama primjerenu edukacijsku strukturu tehničkog odnosno umjetničkog usmjerenja. Drugim riječima, radilo se i o nastojanju uspostavljanja protuteže tada dominantnom konceptu izobrazbe. Štoviše, u programskim osnovama Arhitektonskog odjela Akademije likovnih umjetnosti (ALU) Zvonimir Radić eksplicitno uspoređuje međuratnu situaciju i suvremene okolnosti kraja pedesetih: „Počeci diobe rada na području visokogradnje bili su već jasno ocrtani prije rata (...) pa je upravo radi toga i došlo još 1926. godine do osnivanja Škole za arhitekturu na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu.”³ Problem edukacije na zagrebačkom Tehničkom fakultetu bio je javno istaknut i na Prvome savjetovanju studenata arhitekture FNRJ, održanom u Zagrebu u veljači 1950.,⁴ kada je eksplicitno formuliran bitni nedostatak projektiranja u sklopu nastavnog programa, a na plenumu

1 Uz recenziju knjige: ČORAK, Ž. (1981.), *U funkciji znaka. Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata*, Ivan Prtenjak objavio je i tekst *Mali dodatak uz Iblerov opus*, koji je dosad najpotpuniji izvor podataka o tzv. drugoj Iblerovoj školi (PRTENJAK, 1982: 84).

2 U Arhivu ALU nalazi se dopis od 13. 10. 1954. o ustupanju dijela prostora kojim je dotad raspolagao arhitektonski odjel Akademije za primijenjenu umjetnost na Jezuitskom trgu 4 (danas zgrada Klovicevih dvora), arhitektonskom odjelu Škole za primijenjenu umjetnost, s obrazloženjem da se zbog ukidanja Akademije nastava obavlja samo za jednu generaciju studenata.

3 RADIĆ: *Arhitektonski odjel Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu* (neobjavljeni rukopis): 2.

4 *** 1950: 57-79

sekcije arhitekata Hrvatske 25. travnja 1950., u skladu s inicijativom strukovne organizacije, na državnoj razini podržano je osnivanje Akademije za arhitekturu i urbanizam.⁵ Da bi se takav program edukacije mogao primijeniti, potrebno je također omogućiti djelovanje atelijera za praktični i studijski rad te instituta za znanstveni rad, što ilustrira da je još 1950. precizno određen model novoga obrazovnog sustava za arhitekate, u kojem je poticanje kreativnosti i uspostavljanje ravnoteže između praktičnog i teorijskog dijela nastave imalo istaknutu ulogu. Značajan doprinos tim nastojanjima na stranicama časopisa „Arhitektura” bilo je objavljivanje Gropiusova teksta *Blueprint for an architects training*, i to u prijevodu Vladimira Turine (tada docenta na zagrebačkom AGG fakultetu!).⁶

Početak 1959. u javnu raspravu o tim pitanjima uključuje se i Društvo arhitekata Hrvatske.⁷ O zabrinjavajućoj dužini studija na teret državnog proračuna u prosjeku od gotovo sedam godina, dakle čak dvije godine duže od nastave, koja je bila povod toga plenarnog sastanka, raspravljalo se prethodno i na državnoj razini, što je rezultiralo odlukom o četverogodišnjem studiju na visokoškolskim ustanovama, koja se podjednako odnosi na nastavu i na stvarno trajanje studija. Stoga je Savjet Društva formirao posebnu komisiju koja je zadužena za analizu situacije, s težištem na konkretnim pitanjima i problemima, kao što su: koliko i kakve arhitekate trebamo te kako ih što brže osposobiti za posao. Imena sudionika, među kojima većinu čine nastavnici AGG fakulteta, dovoljno govori u prilog aktualnosti teme. Jednoglasno je zaključeno da je potrebno već na razini studija odvojiti školovanje arhitekata - projektanata od arhitekata - izvođača („inžinjera za visokogradnje”).⁸ Među zaključcima je navedeno i da je zastupljenost projektantske grupe predmeta u novome nastavnom programu AGG fakulteta umanjena za čak 41,5%, te da prije-

dlozi o koncentriranju ove nastave na eventualnom postdiplomskom studiju, koji bi trajao dvije godine, nisu prihvatljivi jer bi to zapravo produžilo prosječnu dužinu studiranja i još više produbilo jaz između projektanata i „konstruktera-izvođača”. Pozivajući se na uspješnost predratnoga djelovanja Škole, predlaže se „korištenje postojećeg Arhitektonskog odjela ALU, čije su specifične nastavne metode primjerene dvostrukom kodu suvremenog arhitektonskog projektiranja: funkciji umjetničkog oblikovanja ambijenta i funkciji privredno-upotrebne vrijednosti tih objekata”.

PROGRAM STUDIJA

STUDY PROGRAM

U natječaju za upis studenata u 1. semestar na umjetničke akademije u Zagrebu u akademskoj godini 1959./60., na Akademiji za likovnu umjetnost navedeni su sljedeći odsjeci: slikarski, grafički, kiparski, odsjek za umjetničku arhitekturu i pedagoški odsjek.⁹ Nakon polaganja prijamnog ispita, kojemu su, prema navodima sudionika, pristupila 132 kandidata,¹⁰ upisalo se šest studenata: Vladimir Cmrečki, Predrag Lorencin, Zlatan Medugorac, Ivan Šebalj, Ilija Stojanović i Tomislav Turčić, a naknadno su im se pridružili Ivan Prtenjak i Andreja Ekl.¹¹ Ekl je jedini među njima došao s diplomom, završivši prethodno studij na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu, djelujući u Zagrebu u to doba kao već afirmirani scenograf, a Lorencin se upisao prekinuvši na trećoj godini studij arhitekture na zagrebačkom AGG fakultetu. Nakon ukidanja Odjela svi su se bivši studenti opredijelili za različite moduse djelovanja u području dizajna i arhitekture, afirmirajući se kao autorske osobnosti. Nakon što mu je odbijena molba za nastavak studija na grafičkom odjelu zagrebačke Likovne akademije, Medugorac nastavlja školovanje na *Hochschule für Gestaltung* (HfG) u Ulmu,¹² gdje se afirmirao kao produkt-dizajner, Ivan Prtenjak upisuje se na studij arhitekture na zagrebačkom AGG fakultetu, Stojanović nastavlja studij na Akademiji za primijenjenu umjetnost u Beogradu, a Lorencin, Turčić, Šebalj i Cmrečki orijentiraju se k oblikovanju prostora za sajmove i izložbe, dizajnu namještaja, oblikovanju interijera i arhitektonskom projektiranju.

Program studija na Odjelu bio je četverogodišnji. U njegovoj multidisciplinarnosti nije teško prepoznati stvarne razloge otpora s AGG fakulteta, gdje je težiste bilo na tehničkom aspektu izobrazbe.¹³

Na prvoj godini održavala se nastava iz sljedećih predmeta:

- Zvonimir Radić: Oblikovanje (8 sati),
- Zlatko Bourek: Likovne vještine (6 sati),

5 *** 1950: 79

6 GROPIUS, 1950: 75-78

7 Stenogram sastanka održanog 28. 01. 1959. u Društvu arhitekata Hrvatske objavljen u: *** 1959: 9-10.

8 *** 1960: 1-2

9 Natječaj je objavljen u „Vjesniku”, 24. 05. 1959.: 13, Zagreb

10 Prema navodu g. Šebalja, na klasičarski ispit prijavila su se 132 kandidata. Dvadesetak ih je ušlo u uži izbor, u kojem su nakon jednomjesečne procedure polaganja na kraju izdvojeni polaznici Odjela.

11 U Arhivu ALU nalaze se matični listovi V. Cmrečkog, P. Lorencina, Z. Medugorca, I. Stojanovića i T. Turčića. O Eklju, Prtenjaku i Šebalju nema podataka.

12 Prema dokumentaciji u arhivu HfG, Zlatan Medugorac studirao je na HfG-u od 1962. do 1964., isprva na odjelu produkt-dizajna, a nakon toga vizualne komunikacije.

13 Kao glavne oponente konceptu studija koji je Ibler nastojao afirmirati na ALU, studenti arhitektonskog odjela navode Nevena Šegvića i Zvonimira Vrkljana.

- Drago Verner: Arhitektonske strukture - građevna konstrukcija, osnove građevinske mehanike i uvod u višu analizu (10 sati),
- Drago Galić: Metodologija arhitekture (2 sata),
- Milan Prelog: Povijest kulture (2 sata),
- Lavoslav Horvat: Deskriptiva i perspektiva (6 sati).¹⁴

Po broju nastavnih sati najzastupljenije su konstrukcije, s čak 10 od ukupno 38 sati na tjedan. Različito od tradicionalnoga studija arhitekture, ovdje predavanja nisu bila odvojena od vježbi, odnosno teorijski od praktičnog dijela nastave. Na primjer, zadatak prostornog oblikovanja kod Radića rješavao se vježbom oblikovanja trodimenzionalne forme koju bi crtali i u razgovoru s profesorom formulirali obrazloženja; u sklopu nastave s Galićem obilazile su se pojedine zgrade, između ostalih i u današnjoj Vukovarskoj ulici, gdje se s profesorom razgovaralo o analogijama s Le Corbusierovim rješenjima, Modiglianiju; na Prelogovim se predavanjima - suprotno konzervativizmom opterećenoj povijesti umjetnosti kao povijesti stilova, koje se znanstveni doseg iscrpljuje u formalnim analizama - predavalo o umjetnosti u kontekstu kulture, o odnosu starog i novog u arhitekturi te urbanizmu na primjerima od Istre i Dubrovnika do suvremenih realizacija Oscara Niemeyera.

Kod Boureka učilo se kako misliti i osjećati linijom: da bi se stekla vještina crtanja, na stotine stranica iscrtavalo se paralelnim linijama, a statiku se također učilo rješavanjem konkretnih zadataka. Među nastavnim je programima¹⁵ i koncept predmeta „Likovne vještine”, kojega je cilj postizanje „disciplinirane koordinacije oka i ruke preko opservacije i reprezentacije”, a velika se važnost daje razvijanju senzibiliteta za svojstva pojedinih materijala - posebno razumijevanju odnosa likovnih i fizičkih kvaliteta na primjerima kao što su: staklo, kristali, minerali, kamen, drvo, tekstil, pletivo od lika, siblja, žice, koža, pluto, školjke, šljunak. Osnovni su elementi linija, ploha i volumen; linearno rješavanje prostornih volumena, struktura i modulatora, odnosno reduciranje na plošno rješavanje teksture, strukture i fakture (Vasarely) na razini prostornih planova, da bi se na razini volumena u prostoru rješavalo probleme planova, modelacija, punog i praznog.

Iako Ibler nije bio neposredno angažiran u nastavi, studenti su ga posjećivali u njegovu atelijeru.¹⁶ Na drugoj godini, osim predmeta „Likovne vještine” i „Arhitektonske strukture”, bili su predviđeni sljedeći kolegiji: „Arhitektonski atelijer”, „Zgradarstvo”, „Povijest umjetnosti”. Na trećoj godini studija umjesto predmeta „Likovne vještine” planirani su „Urbanizam” i „Interijer”, a dodan je „Arhitektonski seminar”. Četvrta se godina trebala od tre-

će razlikovati samo po dodavanju kolegija „Hortikultura” u završnom semestru umjesto „Interijera”. Broj predviđenih nastavnih sati tjedno tijekom sve četiri godine studija trebao je iznositi konstantnih 38 sati. Nakon apsolviranja i šestomjesečne prakse trebalo se pristupiti izradi diplomskog rada i polaganju završnog ispita, u predviđenom roku od 3 mjeseca.¹⁷ Za naše prilike neuobičajeno, u sklopu studija planiran je u tom završnom dijelu i višemjesečni studijski boravak u inozemstvu.

TEORIJSKE OSNOVE

THEORETICAL BASES

Program obuhvaća bauhausovski koncept strukturiran u dva dijela; pripremnu prvu godinu, nakon koje slijedi multidisciplinarni studij s težištem na stručnim predmetima, zasnovan na jedinstvu teorijske i praktične, odnosno radioničke nastave, što potvrđuje pretpostavku da je u nastanku toga programa - koji očituje utjecaj metodologije i nastavnog programa Bauhauusa, *Institute of Design Chicago i Hochschule für Gestaltung Ulm* (HfG) - odlučujuću ulogu imao Zvonimir Radić. Među ciljevima posebno se ističu kreativnost, individualnost pristupa oblikovanju, razvijanje kritičke (samo)svijesti o plastičkoj realnosti, s težištem nastave u višim godinama studija na praktičnim oblicima nastave, odnosno radu na projektima u sklopu „Arhitektonskog atelijera” koji je trebao biti jezgra u metodološkom smislu. Težište nastavnoga koncepta prve godine studija određeno je trodijelnom strukturom koju čini dinamična ravnoteža „orijentacije i eksperimentalnog rada” međusobno usklađenih radioničkim modelom (Oblikovanje, Likovne vještine i Modeliranje - Metodologija arhitekture - Arhitektonske strukture, Deskriptiva i Povijest kulture). Umjesto konvencionalnih kategorija formalističke estetike, interdisciplinarnim metodama nasta-

¹⁴ Navedeno prema kolegijima upisanima u indeks Z. Medugorca i prema navodima iz Uvjerjenja o upisu u ljetni i zimski semestar na Arhitektonskom odjelu ALU V. Cmrečkog (ur. br. 01-192/2-1963.). Realizirani nastavni program prve godine studija razlikuje se od programa samo u predmetu Modeliranje, za koji su bila predviđena 2 (1. semestar), odnosno 4 sata (2. semestar).

¹⁵ Neobjavljeni rukopis *Likovne vještine* sastoji se od sljedećih tematskih cjelina: operativni pregled, praktična tehnologija i operativni studij praktičnog izražavanja (obit. ostavština Z. Radića).

¹⁶ Prema sjećanju jednoga od studenata, polemiziralo se čak i o Iblerovim projektima; na primjer, o „Drvenom neboderu” u Zagrebu (Marticeva 9, 1955.-1958.). Nastava se održavala u zgradi Akademije (Zagreb, Ilica 85), pa su pojedini profesori, između ostalih Josip Vaništa, Raul Goldoni, Želimir Janeš i Frano Bace, neformalno također sudjelovali u nastavi. Prema navodima studenata, nastava se odvijala ujutro (predavanja) i poslije podne (seminari, vježbe, radionice).

¹⁷ Navedeno prema rukopisima iz ostavštine Z. Radića.

ve trebalo je sustavno osloboditi kreativne potencijale prostornog oblikovanja u kojemu se umjetničko i tehničko međusobno nadopunjuju, a ne isključuju. Model nastave koji se u prvoj godini zasniva na predavanjima i vježbama u podjednakom omjeru, od 3. semestra trebao je zamijeniti rad na projektima u arhitektonskom atelijeru, dopunjen predavanjima i kritičkim analizama, koji uključuje raspon od najjednostavnijih zadataka (skica vlastita stambenog prostora u funkciji polazišta za vrednovanje kasnijih radova) do detaljne razrade kompleksnih projekata namijenjenih simuliranju okolnosti koje vladaju u praksi. U nastavi radioničkog tipa sudjeluju profesori iz ostalih nastavnih predmeta, što govori u prilog ravnoteži interdisciplinarnosti i specijalističkog koncepta. Zastupljeni su različiti oblici nastave; diskusije, vježbe, kritika, posjeti gradilištima, arhitektonskim biroima, znanstvenim institutima, u rasponu tematskih područja od stanogradnje, urbanizma, turizma, hortikulture, građevinskih tehnika, povijesti umjetnosti i arhitekture, primijenjene umjetnosti i dizajna.

POKUŠAJ OBNOVE

ATTEMPTED RENEWAL

Ibler je na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti bio zaposlen od 1926. do 1943. u zvanju izvanrednog profesora, te od 1952. do 1963.¹⁸ Podatak da je imenovan pročelnikom Odjela za umjetničku arhitekturu u akademskoj godini 1961./62. upućuje na zaključak da se od tog odjela nije lako odustalo.

Prema dostupnoj arhivskoj dokumentaciji nije bilo moguće utvrditi na osnovi koje je odluke odobreno osnivanje Odjela, a upitno je da li je osnivanje uopće bilo formalizirano. Navodno je Ibler u navedenim okolnostima iskoristio vlastiti društveni i profesionalni status, pretpostavljajući naknadno verificiranje novoosnovanog studija, no to je izostalo. U nedostatku dokumenata zasad preostaju samo iskazi studenata koji su, saznajući da neće biti upisa u 3. semestar, potražili zaštitu studentskih prava i s nemalim razočaranjem bili suočeni s činjenicom da nastavak studija nije moguć jer nema ni uvjeta ni sredstava.

¹⁸ Prema dokumentima iz personalnog dosjea koji se nalazi u Arhivu ALU. Radni odnos je prekinut zbog neodržavanja nastave predmeta Arhitektura koji je Ibler trebao predavati na Pedagoškom odjelu ALU.

¹⁹ Citirano prema prijepisu dopisa u predmetu Statuta ALU u Zagrebu - prijedlog za potvrdu, ur. broj III/3-9770/2-1961., Zagreb, 28. lipnja 1961. (prijepis od 26. 03. 1963.) koji se čuva u Arhivu ALU.

²⁰ Dopis Izvršnog vijeća NRH, datiran 28. 06. 1961. (br. III/3-9770/2-1961), u kojem se odbija potvrditi Statut ALU kojim se definira djelovanje Odjela za umjetničku arhitekturu (prijepis od 26. 03. 1963.).

²¹ Zapisnik 7. sjednice Nastavnickog vijeća ALU u skol-skoj godini 1961.-1962., 23. 01. 1962., točka IV.: 2.

Njihovu vjerodostojnost, iako posredno, potvrđuje podatak da je Izvršno vijeće NR Hrvatske odbilo prihvatiti Statut Akademije kojim bi se definirao studij arhitekture u sklopu nastavnoga programa te ustanove, s obrazloženjem da nema potrebe za redovnim dodiplomskim studijem. Formulacija „ukoliko se javlja potreba da se mladim arhitektima koji se ističu u praksi pruži posebna naobrazba i usavršavanje iz raznih oblasti arhitektonskog stvaranja, to se u skladu s novim propisima i novom organizacijom visokoškolskog studija postiže nakon završenog drugog stupnja organiziranjem prema potrebi bilo studija trećeg stupnja bilo posebnih oblika za usavršavanje”¹⁹ dodatno ističe cinizam koji prožima intonaciju toga dokumenta kojim se definitivno dokida mogućnost studija arhitekture na Akademiji.

U kronologiji zbivanja koja slijede preostaje tek nekoliko zapisnika sa sjednica Nastavnickog vijeća Akademije likovnih umjetnosti, održanih početkom 1962. godine, iz kojih je moguće rekonstruirati da je, barem deklarativno, Ibler dobio bezrezervnu podršku u prijedlogu nastavnoga programa za treći stupanj.

Po ukidanju Odjela za umjetničku arhitekturu Ibler je nastojao revitalizirati nastavni program u modificiranom obliku 3. stupnja, što je formalno bilo u skladu s preporukom Izvršnog vijeća NRH.²⁰ U obrazloženju se navodi kako je analizom Izvršno vijeće zaključilo da nema potrebe za redovnim studijem arhitekture na Akademiji, a eventualne potrebe za usavršavanjem arhitekata za „visokokvalitetno umjetničko oblikovanje” prebacuje se na razinu 3. stupnja. Organizacija 3. stupnja nastave povjerena je Ibleru odlukom Nastavnickoga vijeća ALU.²¹ Iblerov prijedlog dvosemestralnog studija sadrži sljedeće predmete:

- Arhitektonski atelijer (24 sata),
- Oblikovni principi arhitektonskih kompozicija, integracija skulpture, slikarstva i arhitekture (10 sati),
- Razvoj suvremene umjetnosti (4 sata),
- Boja i prostor (4 sata),
- Projektiranje u historijskom ambijentu (2 sata),
- Metode konzerviranja i restauriranja spomenika (2 sata),
- Regionalno prostorno planiranje (2 sata),
- Hortikultura/uređenje vrtova i krajolika (2 sata),
- Umjetna i prirodna rasvjeta prostorija i prostora (2 sata),
- Akustika (2 sata),
- Suvremene arhitektonske strukture (6 sati).

Prema prvobitnom prijedlogu programa nastava je trebala trajati 2 semestra, s težištem na predmetu „Arhitektonski atelijer”, za koji je predviđeno više od trećine nastavnih sati (24 od 60).

Predviđeno trajanje nastave prema navedenom prijedlogu jest svojevrsan sažetak četverogodišnjeg nastavnog modela Odjela za umjetničku arhitekturu na dva semestra, s nastavnim kadrom vanjskih suradnika, osim jednoga stalnog profesora (Iblera). Zanimljivo je da su predviđena financijska sredstva djelomično iz proračuna ALU, a ostatak bi se osigurao neposredno - realizacijom projekata u sklopu nastave, što bi impliciralo i programskom neovisnošću. Iblerov je prijedlog prihvaćen,²² no dva mjeseca poslije inzistira na uvođenju dvogodišnjega nastavnog programa, navodeći kao razlog „tehniku rada nastave”.²³

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

„Imati oči, a ne vidjeti; uši, a ne čuti, nije samo na štetu pojedinca nego i društva”, potpuno opravdano upozorava u konceptu nastavnoga programa Zvonimir Radić. Njegove su teze o važnosti edukacije i samosvijesti o kreativnom oslobađanju emocionalnih impulsa putem umjetnosti da bi se sačuvao integritet čovjeka koji je razmrskavanjem sustava vrijednosti i cjelovitosti kulturalne paradigme tzv. zapadnoga svijeta sve više sveden na „tupo oruđe” i ignoranta vlastitih potreba, što konačno rezultira atrofiranjem sposobnosti kreativnog samoizražavanja koje sve više zamjenjuju klišeizirani sustavi dobre informiranosti i zabavljenosti - precizno dijagnostici-rajaju problem duboke civilizacijske krize na pomolu. Konkretno rješenje, prema Radićevu uvjerenju, nalazi se u eksperimentalnim modelima edukacije koji nude dovoljno širine za razvoj i oslobađanje kreativnih potencijala, bez kojih nije moguć ni društveni napredak. Realizaciji tih vizionarskih ideja Radić je posvetio veći dio svoje profesionalne karijere. Na žalost, one su do danas ostale nerealizirane, a među tim je neopravdano zanemarenim povijesnim iskustvima i djelovanje Odjela za umjetničku arhitekturu na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti, koje je na kraju 50-ih godina 20. stoljeća označilo kraj herojskoga doba moderne u smislu vjerovanja u mogućnost preoblikovanja svijeta pomoću umjetnosti. Duboka politiziranost društvene sredine obilježene državnom kontrolom, kao i sukob interesa izazvan srazom tehnicističkog i shvaćanja arhitekture kao sinteze oblikovanja zasnovane na ravnoteži estetskog i funkcionalnog aspekta, rezultiralo je prevladavanjem opcije koja je u tome trenutku bila politički nadmocna. Argument da je Arhitektonski fakultet dostatan za obrazovanje arhitekata kakvi ovome društvu trebaju, dovoljno govori u prilog tezi o uklanjanju potencijalno opasne konkurencije koju je najlakše bilo eliminirati kao „elitističku” i „umjetničku”. Iblerova društvena pozicija ostala je nakon ukinuća Odjela nepromijenjena. Međutim, udio

koji u koncipiranju nastavnoga programa pripada Zvonimiru Radiću nije dosad primjereno vrednovan. Naime, detaljno razrađeni program studija i pojedinih nastavnih cjelina dokazuje da je upravo Radić zaslužan za teorijske osnove uvođenja za tadašnje prilike radikalno modernističkog pristupa arhitekturi, koji je autentičan izraz nastojanja preoblikovanja sredine artikuliranjem alternativnih sustava društvene prakse. Profesionalne karijere pojedinih studenata koji su, usprkos kratkotrajnosti djelovanja Odjela, svojim uspješnim djelovanjem u najrazličitijim medijima objedinjenim pojmom oblikovanja - od postava izložbi i velesajamskih paviljona, interijera, scenografije i fotografije do najsloženijih arhitektonskih intervencija i *high-tech* rješenja produkt-dizajna - dovoljno uvjerljivo potvrđuju opravdanost takvog modela edukacije.

STUDENTI ODJELA ZA UMJETNIČKU ARHITEKTURU NA AKADEMIJI LIKOVNIH UMJETNOSTI U ZAGREBU 1959.-1960.

STUDENTS OF THE DEPARTMENT OF ARCHITECTURE AT THE ACADEMY OF FINE ARTS IN ZAGREB 1959-1960

VLADIMIR CMREČKI
(Varaždin, 02. 02. 1938.)

Završio Školu za primijenjenu umjetnost u Zagrebu, Odjel unutrašnje arhitekture, 1957.; diplomirao na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu, grupa Likovni odgoj i tehničko obrazovanje 1959. U razdoblju 1960.-1962. vanjski je suradnik-projektant „Ozeha” Zagreb i „Velesajam” Zagreb u atelijeru arh. Mirka Benažića. Od 1963. radi u trgovačkom poduzeću „Nama - Robne kuće”, Zagreb, na poslovima projektiranja unutrašnjeg uređenja prodajnih i ostalih poslovnih prostora; osnivač je i voditelj projektnog biroa. Vodio je rekonstrukciju Robne kuće „Ilica” u svojstvu pomoćnika direktora te robne kuće. Studira uz rad na Građevinskom fakultetu u Zagrebu, smjer visokogradnje, 1. stupanj (5 semestara) i diplomirao je 1986. Upisao se na ALU 03. 10. 1959., matični list 850/A.

ANDREJA EKL /ECKHEL/
(Smederevo, 08. 07. 1932. - Zagreb, 02. 04. 1992.)

U Beogradu je završio gimnaziju 1951. i studij na Arhitektonskom fakultetu 1955. Scenogra-

²² Zapisnik 8. sjednice Nastavnickog vijeća ALU u školskoj godini 1961./62., 29. 02. 1962., točka VI.: 3-4.

²³ Zapisnik 10. sjednice Nastavnickog vijeća ALU u školskoj godini 1961./62., 10. 04. 1962., točka V.: 2. Navedeno je i to da će Ibler konačnu verziju prijedloga dostaviti nakon dogovora s Arhitektonskim i drugim fakultetima. U arhivskoj dokumentaciji ALU nisam pronašla podatke o daljnjem razvoju događaja, što upućuje na zaključak da je iniciranje novoga studija zastalo u toj fazi.

fijom se bavi od 1957., isprva kao asistent B. Stupice u zagrebačkom HNK-u, a potom samostalno. Od prvoga samostalnog rada na scenografiji za dramu „Nevidljiva kapija” Ota Bihalji Merina 1957. izveo je niz inscenacija za predstave zagrebačkog HNK-a, Dramskog kazališta „Gavella”, zagrebačkoga gradskog kazališta „Komedija”, kao i za kazališta u Varaždinu, Rijeci, Osijeku i Splitu. Za „Zora film” scenski je opremio lutkarski film „Srce u snijegu” 1959. i igrani film „Igre na skelama” 1961. Bavio se televizijskom scenografijom i projektirao postave izložbi na Zagrebačkom velesajmu.

U Arhivu ALU nema podataka da je studirao na toj ustanovi.

PREDRAG LORENCIN
(Beograd, 25. 03. 1936.)

Završio I. gimnaziju na Rijeci 1954. Upisuje se 1956. na studij arhitekture na Arhitektonsko-gradevinsko-geodetskom (AGG) fakultetu u Zagrebu, no prekida studij na 3. godini da bi se upisao na Odjel umjetničke arhitekture. Godine 1960./61. surađuje s arh. Ivom Županom i intarzistom Antom Županom te započinje suradnju u projektnom birou Zagrebačkoga velesajma, a nakon njegova rasformiranja prelazi u GAP (Gradevinsko arhitektonsko poduzeće). Krajem 1960-ih usavršavao je oblikovanje postava i izložbenih paviljona za velesajmove u SAD-u. Suradnik je „Croatia plana”, „Jadrana filma” i „McCann Ericssona”, projektirao likovne postave brojnih izložbi (Radničko stvaralaštvo YU '75, Rijeka, INOVA YU '76, Zagrebački velesajam) i interijera („Ledo centar”, Zagreb, Teslina 13, 1987.). Profesionalno se bavio fotografijom od 1974. Projektirao je nekoliko obiteljskih kuća (Samobor, Zagreb, Pag).

Upisao se na ALU 03. 10. 1959., matični list 852/A.

ZLATAN MEĐUGORAC
(Zagreb, 04. 08. 1938.)

Završio je VII. gimnaziju u Zagrebu. Nakon studija na Odjelu umjetničke arhitekture na ALU pokušao se upisati na Odjel grafike, ali mu nije odobrena molba za upis u ljetni semestar 1960./61. Od 1962. do 1965. studirao je na *Hochschule für Gestaltung* u Ulmu, na Odjelu produkt-dizajna. Godine 1967. suradnik je „Total designa” iz Amsterdama. Po povratku u Ulm surađuje u Institutu za istraživanje produkt-dizajna, koji pri HfG vodi Herbert Lindinger 1968./69. Krajem 1969. jedan je od osnivača „Ulm design GmbH”, a od 1973. do danas djeluje samostalno kao produkt-dizajner. Godine 1985. postaje honorarni docent na Visokoj školi za oblikovanje u Schwäbisch Gmündu, a 1987./88. predaje na *Hochschule der Künste* u Berlinu.

Oblikovao je produkt-dizajn za niz industrija u Njemačkoj, SAD-u, Švedskoj, Švicarskoj, Nizozemskoj i drugdje, između ostaloga za „A-dlus” (vrtni alati), „Design Autoversie” (Ford, Seat), „Porsche” (sportski automobili), „Bosch” (dizajn kucanskih aparata i organizacija Odjela za oblikovanje), zatim *Bundesministerium für Forschung und Technologie* (Urbanbus), „Dehler” (jedrilice), „Deutz-Fahr” (vrsilice), „Deutsche Nemectron” (električni medicinski aparati), „Dunlop & Slazenger” (teniski reket), „Erbacher, Trac” (skije), „Geze” (vezovi za skije), „Groz-Beckert” (kontrolni aparati), „Hadler” (dijelovi strojeva), „Hammer Sport” (body building), „Holzapfel”, „Vitra”, „Wilkahn” (namještaj), „Leki” (štapovi za skijanje), „Magirus Deutz” (kamion), „BO 105” (helikopter), „Mengele” (bager, vrsilice), „Rafi” (elektrotehnika), „Wanzl” (kolica za samoposlug), „Mont Blanc” (nalivpera), „Puma” (sportska obuća); u SAD-u „Michigan-Clark” (gradevinski strojevi), „Herman Miller” (uredski namještaj), u Švedskoj „Stiga AB” (reket za stolni tenis), u Švicarskoj „Rolba” (strojevi za čišćenje ulica).

Upisao se na ALU 03. 10. 1959., matični list 851/A.

IVAN PRTENJAK
(Plavić, Zagorska Sela, 09. 06. 1939.)

Školu primijenjenih umjetnosti, Odjel unutrašnje arhitekture završio u Zagrebu 1959. Studirao je na Odjelu umjetničke arhitekture ALU 1959./60., nakon toga upisuje studij arhitekture na AGG fakultetu u Zagrebu, gdje je diplomirao 1965. Magistrirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu radi 1961.-1967., 1968.-1983. voditelj je projektne grupe biroa „Structures” u Bruxellesu, radi na projektima u Europi i sjevernoj Africi. Kao samostalni arhitekt djeluje 1984.-1992. na projektima revitalizacije tradicijskih objekata. Kao partner biroa „Cooparch” od 1993. radi na projektima obnove povijesnih arhitektonskih objekata i suvremene *high tech*-projekte. Od 1975. bavi se temom odnosa starog i novog u povijesnim, urbanim i arhitektonskim prostorima. Godine 1995. nominiran je za Aga-Khanovu nagradu. Izlagao je na brojnim samostalnim i skupnim izložbama arhitekture. Na Biennalu u Veneciji 1992. predstavljao je Hrvatsku, a 2002. izlagao u belgijskoj selekciji.

U Arhivu ALU nema podataka da je studirao na toj ustanovi.

ILIJA STOJANOVIĆ
(Otišić, 01. 01. 1939.)

Završio je Školu za primijenjenu umjetnost u Zagrebu, Odjel unutrašnje arhitekture. U ateliju arhitekta Lavoslava Horvata radi 1961./

/1962. Godine 1962. upisuje se na Odjel arhitekture (upisuje 2. godinu, buduci da mu je priznata prva godina studija) Akademije primjenjenih umjetnosti u Beogradu, gdje je diplomirao 1965. Od 1967. do 1974. zaposlen je u projektnom birou Zanatsko-gradevinskog poduzeća Dorcol, gdje projektira niz interijera i rekonstrukcija javnih objekata (poslovnice Jugobanke, Radioelektrona), zatim interijer Kontaktora, poduzeća za međunarodna zastupstva, gdje je od 1974. do umirovljenja 2000. zaposlen na poslovima programiranja i realizacije investicija. U međuvremenu projektira više obiteljskih kuća i bavi se razvojnim programima sistemskog dizajna na osnovi modula i prefabriciranih elemenata izvedenih od prirodnih materijala te istraživanjima mogućnosti njihove primjene u serijskoj proizvodnji.

Upisao se na ALU 05. 10. 1959., matični list br. 855/A.

IVAN ŠEBALJ

(Begovo Razdolje, 01. 05. 1932.)

Završio IV. gimnaziju u Zagrebu. Od 1955. do 1959. studirao na AGG fakultetu u Zagrebu. Tijekom studija na Odjelu umjetničke arhitekture počeo surađivati s kiparima. Godine 1961. surađuje s Tomislavom Ostojom na natječaju za spomenik Silviju Strahimiru Kranjčeviću u Zagrebu (I. nagrada). S arh. Jovanovskim surađuje na natječaju za arhitektonsko rješenje gradskog središta Skopja 1962. (1. otkup), a samostalno sudjeluje na natječaju za Trg bratstva i jedinstva u Ljubljani (nagrada za najbolje grafičko rješenje). Od 1972. do 1992. zaposlen je u tvornici namještaja „Goranprodukt“, Čabar, gdje je voditelj projektnog biroa, bavi se dizajnom namještaja i inženjeringom. U međuvremenu završava dvogodišnji studij „Oblikovanje namještaja“ na Šumarskom fakultetu u Zagrebu, koji vodi akademska arhitektica Milica Rosenberg. Od 1992. vodi vlastito zastupstvo za prodaju namještaja „Artideja“.

U Arhivu ALU nema podataka da je studirao na toj ustanovi.

TOMISLAV TURČIĆ

(Zagreb, 24. 05. 1934. - 1991.)

Završio je Školu primijenjene umjetnosti u Zagrebu, Odjel unutrašnje arhitekture 1955. Tijekom 1955. do 1958. radi kao projektant u tvornici namještaja „Florijan Bobić“ u Varaždinu, a 1958./59. kao projektant je na Zagrebačkom velesajmu. Od 1960. radi kao projektant i direktor u projektnom birou Zagrebačkog velesajma, a nakon njegova rasformiranja prelazi u GAP (Građevinsko arhitektonsko poduzeće) gdje je vodio biro za sajmove i izložbe.

Upisao se na ALU 06. 10. 1959., matični list 873/A.

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. CELIO-CEGA, A. (1985.), *Scenografija Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu*, Zagreb
2. ČORAK, Ž. (1981.), *U funkciji znaka, Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata*, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb
3. GALJER, J. (1990.), *Ivan Prtenjak, Arhitektura / staro i novo*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb
4. GROPIUS, W. (1950.), *Jedna osnova za studij arhitekture*, „Urbanizam i arhitektura“, 4 (3-4): 75-78, Zagreb
5. MUTNJKOVIĆ, A. (1958.), *Arhitektonski odjel, Spomenica Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu prigodom 50-godišnjice njenog osnutka (1907-8 – 1957-8)*: 57-59, Zagreb
6. PRTENJAK, I. (1982.), *Mali dodatak uz Iblerov opus*, „Arhitektura“, 35 (180-181): 84, Zagreb
7. RADIĆ, Z., *Arhitektonski odjel Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu*, neobjavljeni rukopis.
8. RADIĆ, Z., *Likovne vjestine*, neobjavljeni rukopis.
9. *** (1950.), *Prvo savjetovanje studenata FNRJ u Zagrebu*, „Urbanizam i arhitektura“, 4 (1-2): 57-79, Zagreb
10. *** (1957.), *Iz škole za primijenjenu umjetnost, Radovi učenika s odjela za unutrašnju arhitekturu*, „Čovjek i prostor“, 4 (66): 4-5, Zagreb
11. *** (1959.), *Izobrazba arhitektonskih kadrova*, „Čovjek i prostor“, 6 (85): 9-10, Zagreb
12. *** (1960.), *Izobrazba arhitekata*, „Čovjek i prostor“, 7 (98): 1-2, Zagreb
13. *** (2003.), *Ivan Prtenjak – zbroj i slijed*, Hrvatski muzej arhitekture, Zagreb

IZVORI

SOURCES

1. Obiteljska ostavština Zvonimira Radica, ljubaznošću gospode Nade Radić
2. Arhiv Akademije likovnih umjetnosti (ALU), Illica 85, Zagreb
3. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb
4. Arhiv Hochschule für Gestaltung (HfG), Ulm
5. Biografski podaci ljubaznošću studenata Odjela za umjetničku arhitekturu

SAŽETAK

SUMMARY

DEPARTMENT OF ARCHITECTURE
AT THE ACADEMY OF FINE ARTS IN ZAGREB, 1959/60

Ibler's school of architecture at the Academy of Fine Arts in Zagreb (1959/1960) is relevant in the context of Modernism, particularly when architecture is considered a creative discipline with a prominent social role. After the Academy of Fine Arts as an alternative architectural study in the early 1950's had been dissolved, there was no possibility of further academic education after graduating from the High School of Applied Arts.

This was an experimental educational model which, in the context of post-war educational reform, had a social as well as political role. However, this model was rejected due to personal reasons of its protagonists and their conflicting interests.

Intensive building construction in that period required at least two types of professionals: construction engineers and architects-designers who needed an appropriate technical and art training. In other words, there was a tendency to establish a counterbalance to then prevailing educational concept.

Six students were enrolled in the Department: Vladimir Cmrečki, Predrag Lorencin, Zlatan Medugorac, Ivan Šebalj, Ilija Stojanović and Tomislav Turčić with Ivan Prtenjak and Andreja Ekl who joined later. Ekl was the only one among them who already had a degree of the Faculty of Architecture in Belgrade and was at that time working in Zagreb as a renowned set designer. Lorencin enrolled after leaving architectural studies at the Faculty of Architecture, Construction Engineering and Geodesy in Zagreb in the third year. After the Department had

been dissolved all former students started working in the field of design and architecture. Medugorac, whose application for enrolment in the Graphics Department of the Academy of Fine Arts in Zagreb had been turned down, continued his education at HfG in Ulm where he established himself as a product designer. Ivan Prtenjak started his architectural studies at the Faculty of Architecture, Construction Engineering and Geodesy in Zagreb. Stojanović continued his studies at the Academy of Applied Arts in Belgrade. Lorencin, Turčić, Šebalj and Cmrečki were actively involved in trade fair and exhibition design, furniture design, interior design and architectural design.

The program of instruction resembled the Bauhaus training program and consisted of two parts: a preliminary first year followed by a multidisciplinary study with emphasis on specialist courses and based on the unity of theoretical and practical (workshop) training thus proving the assumption that Zvonimir Radic played a decisive role in the foundation of the school's program under the influence of the Bauhaus, Institute of Design Chicago and Hochschule fur Gestaltung, Ulm. Some of the main objectives were creativity, individual approach to design, developing critical awareness about plastic reality. Advanced courses were focused on practical training, i.e. projects within the field of *Architectural studio* as a methodological nucleus. The focus of the first year training was determined by a tripartite structure based on a dynamic

balance between „orientation and experimental work” coordinated by a workshop model (Design, Art Skills and Modelling - Methodology of Architecture - Architectural Structures, Descriptive Geometry and History of Culture). Instead of conventional categories of formal aesthetics, creative potentials were fostered by interdisciplinary teaching methods through which artistic and engineering components complemented each other.

The first year teaching model based on a balance of lectures and studios, was to be replaced from the third semester onwards by project work in architectural studios supplemented with lectures and critical analyses including a wide range of tasks (from the simplest ones such as a sketch of one's own dwelling to more elaborate ones intended to simulate real life situations). Workshop practice was run by professors teaching other courses. It all demonstrates the balance of an interdisciplinary approach and a specialist concept.

After the Department of Architecture had been dissolved, Ibler tried to revitalize the teaching program in a modified version of the third degree but his idea was never implemented.

In addition to Ibler's contribution to the foundation of the Department of Architecture at the Academy of Fine Arts, Zvonimir Radic's contribution to the teaching program is also well worth mentioning. He was responsible for incorporating modern approach to architecture as an authentic expression.

JASNA GALJER

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Doc. dr.sc. **JASNA GALJER** je povjesničarka umjetnosti. Magistrirala je i doktorirala na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu s temama iz područja likovne kritike. Radila je u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu kao voditeljica zbirke dizajna i arhitekture. Autorica je nekoliko studijskih i monografskih izložbi iz područja arhitekture i dizajna. Objavila je knjigu „Likovna kritika u Hrvatskoj 1868.-1951”. Od 2001. predaje na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

JASNA GALJER, art historian, Ph.D., Assistant Professor. She won her master's degree and her doctorate in art criticism at the Department of Art History, Faculty of Philosophy, University of Zagreb. She worked as a curator for design and architecture in the Museum of Arts and Crafts in Zagreb. She organized a number of architectural and design exhibitions. She published the book „Art Criticism in Croatia between 1868 and 1951”. Since 2001 she has been working at the Department of Art History at the Faculty of Philosophy in Zagreb.

